

Yana Tsapuk

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

ORCID: 0000-0002-4140-3629

yanatsapuk@gmail.com

PAMIĄTKOWE NAZWY ULIC CZĘSTOCHOWY

COMMEMORATIVE STREET NAMES OF CZESTOCHOWA

Abstrakt: Celem artykułu jest analiza pamiątkowych nazw ulic występujących we współczesnym nazewnictwie Częstochowy oraz motywacji ich nadania z uwzględnieniem tła historycznego i kulturowego miasta. Nazwy pamiątkowe częstochowskich ulic wynikają z chęci utrwalenia w świadomości społecznej najważniejszych wydarzeń lokalnych i państwowych, postaci historycznych, znanych osobistości życia publicznego Polski i świata oraz osób z kręgu religijnego. Nazwy te wyrażają m.in. uznawane wartości, postawy, poglądy i wskazują na dziedzictwo kulturowe regionu lub kraju. Nie zawsze jednak odzwierciedlają sposób postrzegania przez mieszkańców Częstochowy otaczającego ich świata w wymiarze społecznym i mentalnym, o czym świadczą uchwały podjęte przez Radę Miasta, dotyczące nadawania nazw ulic lub ich zmian, bardzo często narzucanych przez miejscowych pracowników instytucji samorządowych z powodu przemian politycznych w kraju.

Słowa kluczowe: onomastyka, nazewnictwo miejskie, nazwy pamiątkowe, kultura, społeczeństwo

Abstract: The aim of the article is to analyze the commemorative street names found in the contemporary naming of Czestochowa and the motivation for giving them, taking into account the historical and cultural background of the city. The commemorative names of the streets of Czestochowa result from the desire to perpetuate in the public consciousness the most important local and state events, historical figures, well-known public figures of Poland and the world, as well as people from religious circles. These names are about the recognized values, attitudes, views and cultural heritage of the region or country. However, they do not always reflect the way the inhabitants of Czestochowa perceive the world around them in a social and mental dimension, as evidenced by the resolutions of the city council concerning the naming of streets or their changes, very often imposed by local employees of local government institutions, due to political changes in the country.

Keywords: onomastics, urban naming, commemorative names, culture, society

Nazwy miejscowe nie wzięły się znikąd – wszystkie wywodzą się z określonej podstawy znaczeniowej, uwarunkowanej czynnikami wewnątrz- lub zewnątrzjęzykowymi. Czasem intuicyjnie łatwo jest określić, jaka jest geneza danej nazwy, innym razem jednak pochodzenie onimu jest na tyle niejednoznaczne, że trudno ustalić jego właściwą proveniencję. Najczęściej to kontekst historyczny i kulturowy danej miejscowości ma wpływ na genezę jej nazwy, jak i na nazewnictwo wewnętrzne, tj. na nazwy ulic, placów, pomników czy innych miejskich obiektów.

Nazewnictwu miejskiemu poświęcono wiele uwagi (zob. np. Oronowicz-Kida, 1989; Handke 1992, 2010; Supranowicz, 1995; Biolik, 2010; Jaros, 2010; Zagórski, 2010; Abramowicz, Dacewicz, 2012; Rutkiewicz-Hanczewska, 2012; Bieńkowska, Umińska-Tytoń, 2012; Myszka, 2016). Termin *nazewnictwo miejskie* wprowadziła Kwiryna Handke (1992, s. 12). Był to termin bardzo pojemny i oznaczał ogół nazw przestrzeni miejskiej, zróżnicowany genetycznie i funkcjonalnie. Badaczka wyodrębniła trzy zasadnicze typy obiektów miejskich: 1) obszary, 2) trakty, 3) punkty, czyli obiekty stałe, umiejscowione, ograniczone przestrzennie (np. ronda, skwery, place, ale także kawiarnie, restauracje, sklepy). Wraz z rozwojem badań zmieniała się typologia nazewnictwa miejskiego. Grupa nazw punktów miasta stała się niejednoznaczna interpretacyjnie. Obecnie niektóre nazwy obiektów miejskich takie, jak kawiarnie, restauracje, sklepy, zaliczane są do chrematonimów (zob. np. Siwiec, 2012).

Z ogólnych opracowań dotyczących nazewnictwa ulic, placów i dzielnic polskich miast (ten przedmiot badań filologicznych bywa nazywany mikrotoponią, toponimią miejską lub plateonimią) wymienić należy przede wszystkim zapoczątkowujący te badania artykuł C. Rokickiego (1925) *Nazwy ulic w miastach polskich* oraz znany tylko ze streszczenia referat A. Siuduta (1961) *Słowiańskie nazwy ulic. Problematyka*, a następnie prace K. Handke, np. (1989) *Nazewnictwo miejskie. Szkic teoretyczno-metodologiczny*, (1992) *Polskie nazewnictwo miejskie*, czy monografię A. Myszkę (2016) *Urbanonimia Rzeszowa. Językowo-kulturowy obraz miasta* i wiele innych prac naukowych.

Nazewnictwo Częstochowy nie było przedmiotem kompleksowego opracowania¹. Ta luka powinna zostać uzupełniona ze względu na wyjątkowość miasta. Urbanonimii Częstochowy poświęcone zostały jedynie nieliczne przyczynkarskie artykuły traktujące o nazwach miejskich mających motywację religijną lub związaną ze sferą *sacrum* (zob. Jaros, 2010, 2015).

Pierwsza wzmianka o Częstochowie pochodzi z 1220 r., z dokumentu biskupa krakowskiego Iwa Odrowąża, w którym miejscowość ta zapisana jest jako *Czastochowa*. Nazwa *Częstochowa* jest nazwą dzierżawczą, utworzoną od nazwy

---

¹ Nazwy ulic i nazwy innych obiektów przytaczanych w tekście podają za: <https://bip.czestochowa.pl/artykuly/71725/wykaz-ulic-w-podziale-na-dzielnice>, <https://wykaz.rky.pl/m0930868.html>, <https://mapa.targeo.pl/czestochowa> [dostęp: 17.11.2021].

osobowej *Częstoch* przyrostkiem *-owa* i pierwotnie oznaczała ‘własność Częstocha’ (Rymut, 1997, s. 234).

Obiektem rozważań w niniejszym artykule są współczesne nazwy ulic Częstochowy (z ostatnich 40 lat), które mają charakter pamiętkowy. W opisach nazewnictwa miast stosowano różne definicje *nazwy pamiętkowej*. Za autora pojęcia *nazwa pamiętkowa* uważa się Przemysława Zwolińskiego, który – analizując nazewnictwo bułgarskich toponimów – objął nim nazwy nadane dla uczczenia wybitnych osób, upamiętniające ważne wydarzenia, także związane z religią (Zwoliński, 1950, s. 675). Natomiast Mieczysław Buczyński interpretował nazwę pamiętkową jak każdą nazwę miejscową, przy której powstaniu istniała świadoma chęć uczczenia kogoś lub czegoś: osób, postaci literackich, postaci kultowych, instytucji, przedsiębiorstw, zakładów pracy, miejsc, miejscowości, zjawisk, zdarzeń, idei, symboli, niekiedy nawet zwierząt (Buczyński, 1972, s. 74). Podczas analizy urbanonimów Warszawy Kwiryna Handke nie wydzielala nazw pamiętkowych jako osobnej klasy, lecz definiowała je jako nazwy nadane „dla uczczenia pamięci ludzi i faktów”, tworzone od „imion, nazwisk wybitnych jednostek, bohaterów zbiorowych, bohaterów literackich, faktów historycznych”; podkreślała przy tym, że są one „wyłącznym tworem urzędów” (Handke, 1992, s. 73). Natomiast Hubert Górnowicz terminem *nazwa pamiętkowa* określał tylko te urbanonimy, które powstały na pamiątkę wydarzeń, osób związanych bezpośrednio z nazywanym miejscem (Górnowicz, 1964, s. 141). Ważnym głosem w dyskusji nad istotą nazw pamiętkowych była praca E. Oronowicz-Kidy (2014) *Oficjalne nazwy wiejskich ulic w województwie podkarpackim. Studium językowo-kulturowe*, a w niej m.in. uwaga autorki, że „Specyficzną cechą nazw pamiętkowych jest to, że zawsze są one bardziej znakami patrona ulicy niż znakiem samej ulicy” (Oronowicz-Kida, 2014, s. 71).

Na podstawie literatury przedmiotu², opisanych wyżej ustaleń terminologicznych wybranych badaczy oraz bazując na własnych przemyśleniach, proponuje się interpretowanie terminu *nazwa pamiętkowa* w znaczeniu szerszym (por. np. Myszka, Wisz, 2012; Myszka, 2016), nieodnoszącym się tylko do danego miasta czy lokalnej społeczności (jak np. Górnowicz, 1964). W niniejszym artykule termin ten został użyty na określenie onimu, którego motywacją powstania było dążenie do upamiętnienia postaci historycznych bądź współczesnych ważnych dla Polski i świata (w tym świętych), a także osób zasłużonych dla miasta lub w różny sposób z nim związanych. Nazwa pamiętkowa to również taki onim, który utrwała wydarzenia historyczne, istotne m.in. dla Polski, Polaków, a szczególnie dla społeczności lokalnej, ale także instytucje czy wyjątkowe dla miasta obiekty. Obejmuje ponadto swym zakresem bohaterów literackich, którzy na kartach utworów reprezentują godne naśladowania postawy patriotyczne, społeczne lub zostały obdarzone sympatią czytelników i uznane przez mieszkańców Częstochowy za warte utrwalenia ich

² Dokładne rozważania dotyczące zakresu terminu *nazwa pamiętkowa* przedstawia A. Myszka (2018) w pracy *Pamiętkowe nazwy ulic – rozważania terminologiczne*.

w nazewnictwie miejskim. Onimy te są odwołaniem do dziedzictwa kulturowego – do dzieł znanych twórców literatury polskiej i światowej.

Należy wziąć pod uwagę fakt, że za nazwy ulic, ale także innych obiektów w mieście, są odpowiedzialni radni miasta, którzy w zależności od panującej w danym czasie sytuacji społecznej, kulturowej czy politycznej, starali się upamiętnić w nazewnictwie miejskim określone osoby, wydarzenia, fakty dziejowe itp. (por. Handke, 2011, s. 107–108). Pod wpływem zachodzącym zmian, o różnym podłożu, jedne nazwy pamiątkowe były z czasem zastępowane przez radnych i mieszkańców miasta innymi nazwami pamiątkowymi.

W Częstochowie są obecnie 1283 ulice³. Najliczniejszą kategorię w systemie plateonimicznym Częstochowy (ponad 34% nazw) stanowią właśnie nazwy pamiątkowe. Pojawiały się one wraz z rozwojem miasta oraz zwiększaniem jego granic (*ul. Braci Krzezińskich, ul. ks. Józefa Tischnera, ul. Edwarda Reszke, ul. Wojciecha Kilara, ul. Adama Asnyka*) lub w związku z przemianowaniem już istniejących nazw ulic wynikającym z aktualnych wydarzeń lub z sytuacji administracyjnych (*ul. Chłopickiego na ul. Tadeusza Więckowskiego, ul. św. Barbary na ul. prof. Zbigniewa Religi*). Urbanonimy są bowiem ważnym składnikiem przestrzeni życiowej każdego człowieka i stanowią swoistą kronikę dziejów danego terytorium oraz zamieszkujących je ludzi. Są świadectwem przełomowych zmian politycznych, społecznych i kulturowych, jakie zachodzą w czasie (Handke, 1992, s. 26).

Na przestrzeni ostatnich 40 lat dokonano wielu zmian w zakresie nazewnictwa pamiątkowego ulic, o czym świadczą liczne uchwały Rady Miasta Częstochowy. Częstochowscy radni podjęli szereg uchwał porządkujących to nazewnictwo. Regulacje dostosowują m.in. pisownię nazw pamiątkowych do obowiązujących w polszczyźnie norm, np. *Konarskiego na ks. Stanisława Konarskiego, Miarki na Karola Miarki, Niemcewicza na Juliana Ursyna Niemcewicza, Norwida na Cypriana Kamila Norwida, Welońskiego na Piusa Welońskiego, Wittiga na prof. Edwarda Wittiga, Dickensa Karola na Karola Dickensa, Karłowicza Jana na Jana Karłowicza, Orkana na Władysława Orkana, GENERAŁA Tadeusza KUTRZEBY na gen. Tadeusza Kutrzeby, GENERAŁA STANISŁAWA MACZKA na gen. Stanisława Maczka*⁴.

Zaznaczyć należy, że zmiany w nazewnictwie Częstochowy widoczne są już znacznie wcześniej, a uwarunkowane były sytuacją historyczną i polityczną Polski. Mowa tu chociażby o wpływach niemieckich w urbanonimii Częstochowy, kiedy to w 1942 roku nastąpiły zmiany nazw polskich dwudziestu ulic położonych w centrum miasta na nazwy niemieckie, np.: *ul. Pilsudskiego na Bahnhofstrasse, Aleja Wolności na Breslauer Strasse, ul. Trzeciego Maja na Danziger Strasse, Plac*

³ Ustalenia własne – słownik nazw miejskich Częstochowy, część rozprawy doktorskiej nt. *Nazewnictwo miejskie Częstochowy*.

⁴ UCHWAŁA NR 98.VIII.2019 RADY MIASTA CZĘSTOCHOWY z dnia 14 marca 2019 r. w sprawie sprostowania i ujednolicenia pisowni istniejących nazw ulic w Częstochowie.

Daszyńskiego na *Ostring*, *Wały Dwernickiego* na *Wallstrasse*, co zdecydowało o niemieckojęzycznym charakterze nazewnictwa miejskiego. Nie są one jednak przedmiotem niniejszego opracowania.

W nazewnictwie ulic Częstochowy o charakterze pamiętkowym widoczna jest motywacja ideologiczna. Wiąże się ona zwykle ze zmianami zachodzącymi w świadomości mieszkańców pod wpływem przemian politycznych (zob. np. Abramowicz, Dacewicz, 2012, s. 4). Nazwy upamiętniające m.in. bohaterów narodowych związanych ze starą ideologią zmieniane były na nowe, bardziej aktualne politycznie. Nacechowane ideologicznie nazwy ulic upamiętniały najczęściej konkretne osoby bądź zbiorowości, ale także wydarzenia, daty i rocznice. Chęć utrwalenia w nazwach ulic pewnych osób czy wydarzeń związanych z danym światopoglądem, np. komunistycznym, była próbą administracyjnego narzucenia określonych postaw i wartości. Nazwy te miały zatem dodatkowo pełnić funkcję edukacyjną.

Obowiązek likwidacji nazw ulic o konotacji komunistycznej przewidywała ustawa z 1 kwietnia 2016 r., która weszła w życie 2 września 2016 r. Dała ona samorządom rok na samodzielną zmianę nazw ulic, które propagują ustroje totalitarne⁵. Powołując się na kompleksowe badania Elżbiety Hałas, warto dodać, że w Polsce już w latach 1989–1998 zmienione zostały nazwy 2098 ulic (Hałas, 2004, s. 132). Termin na zmiany dla samorządów minął 2 września 2017 r. Po jego upływie w grudniu 2018 r. przemianowania nazw ulic zaczęli dokonywać wojewodowie zarządzeniami zastępczymi. I tak, w rocznicę stanu wojennego wojewoda śląski nakazał zmiany trzech nazw ulic w Częstochowie: *ul. Zygmunta Berlinga*, *ul. Leona Kruczkowskiego* i *ul. Oskara Langego*. Nowe nazwy to odpowiednio: *ul. Hieronima Dudwała*, *ul. Zygmunta Żywickiego* i *ul. Żołnierzy Niezłomnych*⁶. Wojewoda śląski uznał też, że Józef Wasowski nie jest godzien patronować ulicy w centrum Częstochowy. Założyciela Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej wymienił więc na generała Janusza Gąsiorowskiego⁷.

Stefan Meyer zauważa, że „zmiana nazw ulic to przeważnie akt polityczny, w którym manifestuje się autorytet państwa i jego monopol na interpretację dzie-

⁵ Art. 1 Ustawy o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej (Dz.U. RP z 2016 r., poz. 744).

⁶ <http://wczestochowie.pl/artukul/29398,wojewoda-slaski-zmienil-nazwy-trzech-ulic-w-czestochowie> [dostęp: 2.02.2022].

⁷ <https://www.radiojura.pl/zmiana-nazwy-ul-oskara-lange-nie-cieszy-lokatorow.html> [dostęp: 2.02.2022].

Janusz Gąsiorowski – generał brygady Wojska Polskiego, dowódca 7 Dywizji Piechoty. Ur. 17.06.1889 we Lwowie. Był także pisarzem wojskowym i tłumaczem; opublikował m.in. broszurę *Bitwa pod Wąsoszem 23 kwietnia 1863 r.* Wieś Wąsosz Górny leży w okolicach Częstochowy, zob.: J. Gąsiorowski (1938) *Bitwa pod Wąsoszem. 23 kwietnia 1863 r.* Częstochowa: Komitet Budowy Pomnika w Wąsoszu; A. Kijak-Sawska (2018) *Lokalne dziedzictwo. Miejsce pamięci bitwy pod Wąsoszem (23.04.1863).* *Turystyka Kulturowa, 1*, 61–79.

jów” (Meyer, 2006, s. 106), a zatem na upamiętnianie takich, a nie innych osób czy wydarzeń.

Zmiany nazw ulic po 1989 roku nie stworzyły nowego charakteru nazewnictwa miejskiego Częstochowy. Dominują w nazewnictwie ulic nazwy pamiątkowe, choć upamiętniają niekiedy inne osoby lub wydarzenia, związane chociażby z najnowszymi wydarzeniami (np. *ul. Walentynowicz*). Zaczęto interesować się lokalną historią i odkrywać w niej godne upamiętnienia postaci i wydarzenia. Część nazw ulic uwarunkowana jest właśnie tradycją lokalną (np. *ul. Franciszka Wilkoszewskiego, ul. generała Janusza Gąsiorowskiego*). Nowsze warstwy nazw pamiątkowych odzwierciedlają bowiem symboliczne i pragmatyczne postawy i preferencje lokalne ich kreatorów (zob. Handke, 2010, s. 362).

Analiza tendencji w stosowaniu nazewnictwa wobec ulic wskazuje, iż nazwy pamiątkowe Częstochowy tworzone są według trzech kategorii. Są to nazwy z motywacją konwencjonalną, z motywacją realistyczną i z motywacją pośrednią:

1) nazwy z motywacją konwencjonalną – nazwy znajdujące się w ogólnym spisie imion i nazwisk osób znanych. Nazwy w tej kategorii nie odnoszą się bezpośrednio do osób lub zdarzeń związanych z miastem czy z nazywanym obiektem, ale stanowią upamiętnienie ważnych dla Polski i świata postaci lub wydarzeń historycznych, np.: *ul. Adama Asnyka, ul. Adama Bienia, ul. Aleksandra Brücknera, ul. Gabrieli Zapolskiej, ul. ks. Józefa Poniatowskiego, ul. Leona Kruczkowskiego, ul. Ludwika Pasteura, ul. profesora Stefana Banacha, Promenada Czesława Niemena, ul. Staszica, ul. Tadeusza Rejtana*;

2) nazwy z motywacją realistyczną – są wyrazem lokalnej tożsamości⁸ osób lub wydarzeń związanych bezpośrednio z miastem i stanowią wyraz szacunku dla tychże postaci i wydarzeń, np.: *ul. Edwarda Mąkoszy, ul. Franciszka Wilkoszewskiego, ul. Haliny Poświatowskiej, ul. Jerzego Lieberta, ul. Jerzego Kurpińskiego-Ponurego, ul. Kazimierza Knauera, ul. Adriana Głębockiego, ul. ks. Władysława Opolczyka, ul. Zofii Martusiewicz*⁹;

⁸ Wymiar lokalny i regionalny tożsamości powstał na gruncie odwołań do konkretnego terytorium – miejsca, regionu, ich kluczowych cech, w tym cech kulturowych, oraz imponderabiliów (Szczepański, 2006, s. 21–22).

⁹ Edward Mąkosza (ur. 13.10.1886 w Liskowie koło Kalisza, zm. 25.04.1974 w Częstochowie) – polski kompozytor, pedagog, dyrygent, organista, etnomuzykolog, <https://encyklopedia.czystochowa.pl/hasla/makosza-edward> [dostęp: 20.12.2022].

Franciszek Dionizy Wilkoszewski (ur. 23.03.1875, zm. 24.11.1941 w Buchenwaldzie) – polski dziennikarz i wydawca, wieloletni redaktor „Gońca Częstochowskiego”. F. Wilkoszewski zaangażowany był w życie społeczne i kulturalne Częstochowy. Był członkiem wielu organizacji, szefował Stowarzyszeniu Kupców Polskich, https://pl.unionpedia.org/i/23_marca#Franciszek_Dionizy_Wilkoszewski [dostęp: 20.12.2022].

Halina Poświatowska (ur. 9.05.1935 w Częstochowie, zm. 11.10.1967 w Warszawie) – polska poetka, <https://encyklopedia.czystochowa.pl/hasla/poswiatowska-z-mygow-halina> [dostęp: 20.12.2022].

Jerzy Liebert (ur. 23 lub 24.07.1904 w Częstochowie, zm. 19.06.1931 w Warszawie) – polski poeta okresu międzywojennego. Autor wierszy o tematyce religijnej i filozoficznej oraz poświęco-

3) nazwy z motywacją pośrednią – onimy wskazują na osoby lub wydarzenia tylko w pewnym stopniu związane z miastem, lokalnym wydarzeniem lub nazywanym obiektem, np.: *Aleja Jana Pawła II, ul. Andrzeja Towiańskiego, ul. Biskupa Teodora Kubiny, ul. Brata Alberta, ul. Braci Krzemieńskich, ul. Bronisława Czecha, ul. Bronisława Idzikowskiego, ul. Edwarda Wittiga, ul. gen. Kazimierza Pułaskiego*¹⁰.

Należy zaznaczyć, że trudno wyznaczyć sztywną granicę między motywacją realistyczną a motywacją pośrednią nazwy, gdyż obydwie te motywacje dotyczą godnych upamiętnienia osób lub wydarzeń w większym lub mniejszym stopniu

---

nych życiu codziennemu. Leopold Staff określił go mianem jednego z najczystszych poetów Polski Odrodzonej, <https://culture.pl/pl/tworca/jerzy-liebert> [dostęp: 20.12.2022].

Jerzy Kurpiński (ur. 22.12.1918 w Częstochowie) – w 1937 roku ukończył chwalenie elitarne Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza, najstarsze w Częstochowie. Po maturze podjął służbę wojskową w 27. pp w Częstochowie i tam ukończył szkołę podchorążych piechoty, <https://encyklopedia.czestochowa.pl/hasla/kurpinski-jerzy-jan> [dostęp: 20.12.2022].

Zofia Martusewicz – polonistka i wychowawczyni pokoleń częstochowian. Jako nauczycielka języka polskiego pracowała w Prywatnym Liceum i Gimnazjum Nauka i Praca, Gimnazjum Sióstr Nazaretanek oraz w liceach ogólnokształcących im. Słowackiego, Mickiewicza, Traugutta i Sienkiewicza, <https://wyborcza.pl/AkcjeSpecjalne/7,155762,25007904,zofia-martusewicz-artystka-wsrod-nauczycieli.html/> [dostęp: 20.12.2022].

¹⁰ Jan Paweł II – wybrany w 1978 roku na papieża, jako pierwszy po 455 latach biskup Rzymu spoza Włoch, przez ponad 26 lat pełnił funkcję głowy Kościoła katolickiego. Poeta, aktor, dramaturg, pedagog, filozof, mistyk i pielgrzym, który podczas swojego pontyfikatu odbył ponad 100 podróży zagranicznych. Odwiedził wszystkie zamieszkałe kontynenty. Częstochowa była pierwszym miastem, od którego Ojciec Święty Jan Paweł II przyjął honorowe obywatelstwo. Jako papież przybywał tu aż sześciokrotnie, a w 1991 roku przed jasnogórskim szczytem spotkał się z młodymi na Światowym Dniu Młodzieży. Wskazując Częstochowę jako miejsce szczególnie ważne dla wszystkich chrześcijan, nazwał ją „dobrym miastem”. Podczas pobytu w mieście Ojciec Święty uczestniczył w Kongresie Eucharystycznym, poświęcił miejscowe Wyższe Seminarium Duchowne, modlił się w Archikatedrze i na Jasnej Górze. Oprócz wielkiego duchowego dziedzictwa pozostawił tu liczne wota, m.in. Złotą Różę – najwyższe papieskie odznaczenie dla sanktuarium, zakrwawiony pas sutanny, który nosił w chwili zamachu, poświęcone i ofiarowane dzień przed śmiercią złote korony zdobiące Cudowny Obraz na Jasnej Górze, <https://niepodlegla.gov.pl/aktualnosci/swiety-jan-pawel-ii-zyciorys-papieza-polaka/> [dostęp: 20.12.2022].

Antoni (1882–1955) i Władysław (1871–1942) Krzemieńscy – byli pionierami polskiej kinematografii. W marcu 1900 r. przenieśli się do Radomia, a w maju tego samego roku – do Częstochowy. Przy obecnej al. Najświętszej Maryi Panny wzniesli drewniany budynek, w którym pokazywali – jak wówczas mówiono o filmach – „ożywione fotografie”. Otworzyli w Częstochowie „Odeon” – najstarsze kino w Królestwie Polskim. Realizowali własne filmy dokumentalne i pokazywali je jako kroniki „Odeonu”. Uznawany za pierwszy polski film dokumentalny „Pożar zapalczarni” z 1913 roku to prawdopodobnie fragment jednej z takich kronik. Inne z nakręconych przez Krzemieńskich filmów to „Przyjazd Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego do Częstochowy”, „Przejazd przez Częstochowę wagonu ze zwłokami Słowackiego” czy „Przejazd regenta Węgier do Warszawy w 1938”. Kronikę filmową Krzemieńskich ilustrowała muzycznie znana w mieście orkiestra Jerzego Bursika, <https://opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZK/niedziela201122-kino/> [dostęp: 20.12.2022].

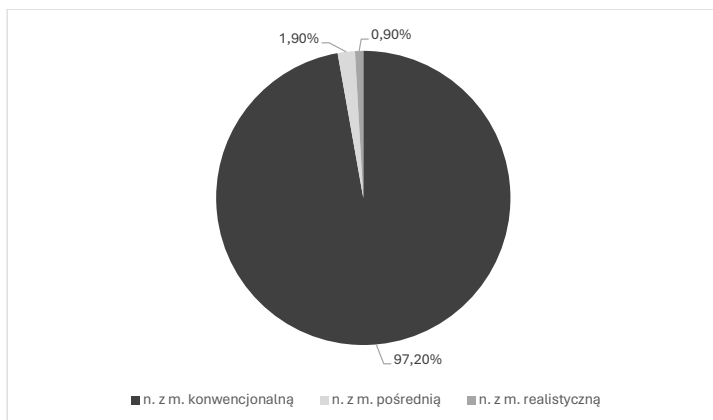
związanych z miastem czy regionem. Dokonany podział nazw na podstawie motywacji wynikającej z danych historycznych i kulturowych¹¹ jest rzetelny, aczkolwiek obarczony pewnym pierwiastkiem subiektywizmu.

Jak słusznie zauważyła Agnieszka Myszka:

Autorzy wielu opracowań podkreślają, że utrwalanie w urbanonimach nazwisk lokalnych bohaterów, zasłużonych dla najbliższej okolicy, stanowi o specyfice plateonimii danego miasta czy wsi [...]. Takie nazwy, odwołujące się do małej ojczyzny, pełnią funkcje poznawcze i dodatkowo edukacyjne, ale przede wszystkim unifikują lokalne społeczności i podnoszą ich samoocenę [...]. Nie można ich traktować jako czysto konwencjonalne. Bohaterowie utrwaleni w plateonimach są starannie dobierani przez mieszkańców i radnych, w tych nominacjach nie ma przypadkowości (Myszka, 2018, s. 124).

W Częstochowie zlokalizowane są łącznie 443 pamiątkowe nazw ulic. Procentowo udział poszczególnych kategorii nazw przedstawia się następująco:

- nazwy z motywacją konwencjonalną – 407 (97,2%),
- nazwy z motywacją pośrednią – 24 (1,9%),
- nazwy z motywacją realistyczną – 12 (0,9%).

Wykres 1. Nazwy pamiątkowe ulic Częstochowy

Pośród wszystkich osobowych nazw pamiątkowych ulic w Częstochowie wyraźnie wyróżniają się onimi upamiętniające świętych (np. *ul. św. Anny*, *ul. św. Andrzeja*, *ul. św. Elżbiety*, *ul. św. Marka*, *ul. św. Jadwigi*, *ul. św. Rocha*, *ul. św. Jana*, *ul. św. Franciszka*, *ul. św. Józafata*, *Aleja Jana Pawła II*, itd.) – jest ich obecnie 27.

¹¹ Np.: B. Snoch (1995) *Mały leksykon miasta. Almanach Częstochowy*; B. Snoch (2002) *Mala encyklopedia Częstochowy*; B. Snoch, S. Podobiński (2001) *Słownik encyklopedyczny regionu częstochowskiego* t. II; F. Sobalski (1992) *Dzieje Częstochowy i województwa częstochowskiego. Informator o materiałach w archiwach państwowych*; F. Sobalski (2009) *Przemysł częstochowski (1882–1914)*; R. Szwed, W. Paulus (1999) *Życie codzienne w Częstochowie w XIX i XX wieku*; A. Zakrzewski (1998) *Słownik biograficzny Ziemi Częstochowskiej* (t. I); M. Zwoliński (2021) *W dawnej Częstochowie: kamienie, mieszkańcy, firmy, zdarzenia*; Częstochowa, <https://encyklopedia.czestochowa.pl>.

Wśród nowych nazw ulic zaobserwowano tendencję do upamiętniania działaczy religijnych (np.: *Pasaż Biskupa Stefana Bareły, ul. Teodora Kubiny, ul. ks. Stanisława Brzóska, ul. ks. Jana Długosza*) i artystycznych (np.: *ul. Głębockiego Adriana*¹², *ul. Olgi Boznańskiej, ul. Poświatowskiej Haliny, ul. Gabrieli Zapolskiej, ul. Jana Kiepury, ul. Janiny Porazińskiej, ul. Grażyny Bacewicz, ul. Leona Schillera*), naukowców (np.: *ul. Prof. dr inż. Jerzego Władysława Kotakowskiego, ul. prof. Stefana Banacha, ul. prof. Czesława Kameli, ul. prof. Kaspra Weigla*), lekarzy (np.: *ul. Juliana Kalinki, ul. dra Witolda Orłowskiego, ul. dra Ludwika Zamenhofa*), wojskowych (np.: *ul. mjra Henryka Sucharskiego, ul. mjra Waleriana Łukasińskiego, ul. Generała Kazimierza Sosnkowskiego, ul. Generała Franciszka Kleeberga, ul. gen. Tadeusza Komorowskiego-„Bora”, ul. gen. Kazimierza Pułaskiego, ul. gen. Mieczysława Dąbkowskiego, ul. Płk. Berka Joselewicza*). Wśród urbanonimów częstochowskich istnieją ulice, których patronami są znane postaci zagraniczne (np.: *ul. Tomasza Edisona, ul. Alberta Einsteina, ul. Giuseppe Garibaldiego, ul. Hansa Christiana Andersena, ul. Fiodora Dostojewskiego*). Odnotowano również zasób nazw upamiętniających patronów grupowych, w tym formacje wojskowe (np.: *ul. Bohaterów Katynia, ul. Dowódców, ul. Dekabrystów, ul. Grenadierów, ul. Piechoty, ul. Polskiej Organizacji Wojskowej, ul. Powstańców Śląskich, ul. Polskiego Czerwonego Krzyża*). Spotyka się ponadto nazwy zawierające składnik liczebnikowy (np.: *ul. 1 Maja, ul. 10 Zakładników, ul. 3 Maja, ul. 7 Kamienic*).

Stopniowo pojawiają się nowi, powszechnie akceptowani bohaterowie upamiętniani w nazewnictwie miejskim Częstochowy. Są to głównie postaci ze świata sztuki i literatury, np.: *ul. Czesława Miłosza, ul. Wisławy Szymborskiej, Promenada Czesława Niemena* lub współczesne autorytety reprezentujące różne dziedziny nauki – np. *ul. Zbigniewa Religi*.

Odrębną kategorię stanowią nazwy ulic motywowane nazwami bohaterów literackich, m.in. poematu Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz* (np.: *ul. Ewy, ul. Pana Tadeusza, ul. Podkomorzego*), ale przede wszystkim postaci znanych z *Trylogii*¹³

---

¹² Pomimo starań urzędników dotyczących ujednolicenia pisowni nazw ulic, niektóre z nich pozostały w formie przytoczonej w tekście artykułu.

¹³ *Trylogia* Henryka Sienkiewicza, na którą składają się powieści *Ogniem i mieczem*, *Potop* oraz *Pan Wołodyjowski*, jest ponadczasowym fenomenem kulturowym i społecznym. Cytaty z *Trylogii* weszły na stałe do polszczyzny, a postaci stworzone przez noblistę – Andrzej Kmicic, Onufry Zagłoba, Michał Wołodyjowski czy Jan Skrzetuski – trafiły do panteonu literackich bohaterów narodowych. Często ich prawdziwe losy odbiegały jednak od wizji stworzonej przez pisarza na potrzeby powieści. Obrona Jasnej Góry została opisana w II tomie *Potopu*. Sienkiewicz przedstawił ją w sposób mocno zbeletryzowany, wyolbrzymiając niektóre fakty i dodając wydarzenia dramatyzmu. Oblężenie Jasnej Góry miało miejsce w czasie potopu szwedzkiego w okresie 18.11. – 27.12.1655. Dla Kmicica jest ona potwierdzeniem właściwego wyboru oraz początkiem drogi do oczyszczenia swego imienia, <https://pamiecpolski.archiwa.gov.pl/ogniem-i-mieczem-potop-pan-wolodyjowski-autografy/> [dostęp: 20.12.2022].

Henryka Sienkiewicza (np.: *ul. Anusi, ul. Heleny, ul. Kmicica, ul. Krzysi, ul. Oleńki, ul. Skrzetuskiego, ul. Wołodyjowskiego, ul. Zagłoby*).

Obrona Jasnej Góry przed Szwedami, opisana w sposób zbeletryzowany przez Sienkiewicza w *Potopie*, miała bardzo duże znaczenie sakralne, ponieważ religia była i jest dla Polaków niezwykle istotną wartością, a Jasna Góra – jej symbolem. Literacki opis ukazywał determinację i poświęcenie narodu w walce w obronie ojczyzny i wiary, które przynoszą oczekiwany skutek. Wartości te przywoływane są właśnie przez nazwy częstochowskich ulic, motywowane nazwami bohaterów Sienkiewiczowskiej *Trylogii*, której akcja rozgrywa się w ważnych kulturowo i historycznie punktach miasta.

Podsumowanie

Nazwy pamiątkowe tworzą najbardziej rozbudowaną grupę urbanonimów Częstochowy. Są one zazwyczaj nazwami metrykalnymi, to imiona i nazwiska osób autentycznych, uzupełnione o apelatywne skróty lub pełne nazwy ich tytułów naukowych, stopni wojskowych i godności kościelnych. Są tu również, co jest charakterystyczne dla Częstochowy, utrwalone w nazwach ulic postaci fikcyjne, mające związek z wydarzeniami historycznymi dotyczącymi miasta opisanymi na kartach utworów literackich, zwłaszcza *Trylogii* Henryka Sienkiewicza, a reprezentujące wartości ważne dla Polaków.

W nazewnictwie pamiątkowym ulic Częstochowy (tak jak w innych miastach Polski) występowały nazwy o charakterze ideologicznym, mające na celu utrwalenie określonych postaw i wartości (w tym komunistycznych) w świadomości mieszkańców. Były to działania narzucone administracyjne. Z czasem niektóre onimy o charakterze pamiątkowym zostały przemianowane na inne nazwy pamiątkowe. Ponad 97% nazw ulic Częstochowy upamiętnia postaci lub wydarzenia historyczne ważne dla całej Polski lub dla świata. W tej grupie nazw wyróżniają się onimy o charakterze sakralnym. Około 3% nazw ulic Częstochowy motywowanych jest osobami lub wydarzeniami związanymi bezpośrednio lub pośrednio z miastem i regionem, świadczącymi o przywiązaniu mieszkańców miasta do swojej „małej ojczyzny”.

Badania socjologiczne zwracają też uwagę na specyficzną rolę nazw ulic i innych nazw miejskich, jaką pełnią one w procesie integracji miejskiej społeczności czy poszczególnych jej elementów składowych, wytwarzaniu się społecznych więzi opartych na fakcie zamieszkiwania przy ulicy, placu lub w dzielnicy o określonej nazwie i określonym charakterze (Wyrobisz, 1999, s. 511–523). Nazwy pełnią bowiem funkcję kumulacyjną, czyli są rezultatem zgromadzenia doświadczeń różnych pokoleń mieszkańców miasta – zarówno wynikających z percepcji, jak i refleksyjnych (mentalnych i emocjonalnych), która łączy się z funkcją tożsamo-

ściotwórczą i wspólnotowórczą, co odzwierciedla system wartości preferowany przez mieszkańców miasta, ale także narzucony administracyjnie w związku ze zmieniającymi się uwarunkowaniami politycznymi.

Bibliografia

- Abramowicz, Z., Dacewicz, L. (2012). Polityczne aspekty przemian w nazewnictwie miejskim Polski północno-wschodniej w przekroju historycznym. *Studia Wschodniosłowiańskie*, 12, 187–198.
- Bieńkowska, D., Umińska-Tytoń E. (2012). *Nazewnictwo miejskie Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Biolik, M. (2010). Nazwy własne w użyciu pragmatycznym. W: R. Łobodzińska (red.), *Nazwy własne a społeczeństwo* (t. 1), s. 49–59. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Buczyński, M. (1972). Pamiętkowe nazwy miejscowe w języku bułgarskim. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 27, 4, 71–80.
- Górniewicz, H. (1964). Toponimia Gdyni. *Gdańskie Zeszyty Humanistyczne*, 6, 135–169.
- Hałas, E. (2004). Polityka symboliczna i pamięć zbiorowa. Zmiany nazwy ulic po komunizmie. W: M. Marody (red.), *Zmiana czy stagnacja? Społeczeństwo polskie po czterdziestu latach transformacji* (s. 128–152). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Handke, K. (1989). Nazewnictwo miejskie. Szkic teoretyczno-metodologiczny. W: S. Urbańczyk (red.), *Nazewnictwo miejskie* (s. 7–34). Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Handke, K. (1992). *Polskie nazewnictwo miejskie*. Warszawa: Sławiściyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Handke, K. (2010). Konstrukcja i destrukcja systemu nazewnictwa miejskiego w polskich miastach. W: I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii* (s. 357–372). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Handke, K. (2011). *Dzieje Warszawy nazwami pisane*. Warszawa: Muzeum Historyczne m. st. Warszawy.
- Jaros, V. (2010). Krajobraz sakralny w przestrzeni onimiczno-społecznej Częstochowy. W: I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii* (s. 473–489). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Jaros, V. (2015). „Częstochowa do kryminału”, czyli toponimia miasta i jej funkcje we współczesnych kryminałach z Częstochową w tle. W: I. Sarnowska-Gieffing, M. Balowski, M. Graf (red.), *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji* (s. 221–234). Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy Maiuscula.
- Kijak-Sawska, A. (2018). Lokalne dziedzictwo. Miejsce pamięci bitwy pod Wąsoszem (23.04.1863). *Turystyka Kulturowa*, 1, 61–79.
- Meyer, S. (2006). Dwie drogi do alei Stalina. Zmiany nazw ulic w Warszawie i Berlinie Wschodnim (1945–1950). W: J. Kochanowski (red.), *W połowie drogi. Warszawa między Paryżem a Kijowem* (s. 105–174). Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Myszka, A. (2016). *Urbanonimia Rzeszowa. Językowo-kulturowy obraz miasta*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Myszka, A. (2018). Pamiętkowe nazwy ulic – rozważania terminologiczne. *Onomastica*, 62, 113–128.
- Myszka, A., Wisz, P. (2012). *Nazwy ulic Rzeszowa. Historia i współczesność*. Rzeszów: Fraza.
- Oronowicz-Kida, E. (1989). *Nazewnictwo miejskie Opola dawniej i dziś*. Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Oronowicz-Kida, E. (2014). *Oficjalne nazwy wiejskich ulic w województwie podkarpackim. Studium językowo-kulturowe*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Rokicki, C. (1925). Nazwy ulic w miastach polskich. *Ziemia*, 10/4, 64–68.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2012). Symbioza nazw, czyli o intertekstualności nazewnictwa. *Slavia Occidentalis*, 69, 199–211.
- Rymut, K. (red.). (1997). Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany (t. 2). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Siudut, A. (1961). Słowiańskie nazwy ulic. Problematyka. W: W. Taszycki (red.), *I Międzynarodowa Słowistyczna Konferencja Onomastyczna. Księga referatów* (s. 199). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Siwiec, A. (2012). *Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Snoch, B. (1995). *Mały leksykon miasta. Almanach Częstochowy*. Częstochowa: Wydawnictwo Towarzystwo Przyjaciół Częstochowy.
- Snoch, B. (2002). *Mała encyklopedia Częstochowy*. Częstochowa: Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Częstochowy.
- Snoch, B., Podobiński, S. (2001). *Słownik encyklopedyczny regionu częstochowskiego* (t. II). Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie.
- Sobalski, F. (1992). *Dzieje Częstochowy i województwa częstochowskiego. Informator o materiałach w archiwach państwowych*. Częstochowa: Częstochowskie Towarzystwo Naukowe.
- Sobalski, F. (2009). *Przemysł częstochowski (1882–1914)*, Częstochowa: Muzeum Częstochowskie.
- Supranowicz, E. (1995). *Nazwy ulic Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Szczepański, M.S. (2006). Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena. W: J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.), *Dynamika śląskiej tożsamości* (s. 19–27). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szwed, R., Paulus, W. (red.). (1999). *Życie codzienne w Częstochowie w XIX i XX wieku*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Wyrobisz, A. (1999). Nazwy ulic, placów i dzielnic w miastach polskich: nośniki informacji – źródła historyczne – zabytki kultury. *Przegląd Historyczny*, 90/4, 511–523.
- Zagórski, Z. (2010). Problematyka i metody badań nazewnictwa wspólnoty miejskiej. W: I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii* (s. 51–59). Poznań: wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Zakrzewski, A. (1998). *Słownik biograficzny Ziemi Częstochowskiej* (t. I). Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Zwołiński, M. (2021). *W Dawnej Częstochowie: kamienice, mieszkańcy, firmy, zdarzenia*. Częstochowa: Wydawnictwo Poligram.
- Zwołiński, P. (1950). Nazwy miejscowe pamiątkowe w Bułgarii. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie*, 60, 673–676.

Źródła internetowe

- <http://wczestochowie.pl/artukul/29398,wojewoda-slaski-zmienil-nazwy-trzech-ulic-w-czestochowie> [dostęp: 2.02.2022]
- <https://www.radiojura.pl/zmiana-nazwy-ul-oskara-lange-nie-cieszy-lokatorow.html> [dostęp: 28.01.2022]

- <https://mapa.livecity.pl/ulice/Cz%C4%99stochowa,0930868,1> [dostęp: 28.01.2022]
- <https://www.czystochowa.pl/informacje-o-miescie> [dostęp: 2.02.2022]
- <https://bip.czystochowa.pl/artykuly/71725/wykaz-ulic-w-podziale-na-dzielnice> [dostęp: 4.02.2022]
- <https://journals.umcs.pl/ff/article/view/8828> [dostęp: 4.02.2022]
- <https://encyklopedia.czystochowa.pl> [dostęp: 18.12.2022]
- <https://encyklopedia.czystochowa.pl/hasla/makosza-edward> [dostęp: 19.12.2022]
- <https://culture.pl/pl/tworca/jerzy-liebert> [dostęp: 19.12.2022]
- https://pl.unionpedia.org/i/23_marca#Franciszek_Dionizy_Wilkoszewski [dostęp: 19.12.2022]
- <https://wyborcza.pl/AkcjeSpecjalne/7,155762,25007904,zofia-martusewicz-artystka-wsrod-nauczycieli.html> [dostęp: 20.12.2022]
- <https://niepodlegla.gov.pl/aktualnosci/swiety-jan-pawel-ii-zyciorys-papieza-polaka/> [dostęp: 20.12.2022]
- <https://opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZK/niedziela201122-kino> [dostęp: 20.12.2022]
- <https://pamiecpolski.archiwa.gov.pl/ogniem-i-mieczem-potop-pan-wolodyjowski-autografy/> [dostęp: 20.12.2022]